

K17

3178-p

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

КАЛІНІЧЕНКО Олена Василівна

УДК 371.3: 7.012: 373.57 (042.3)

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ КОМПОЗИЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ
У ДОПРОФЕСІЙНІЙ ХУДОЖНІЙ ОСВІТІ**

13.00.02 – „Теорія та методика навчання
(образотворче мистецтво)”

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

НБ НПУ

100068841

4736

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному авіаційному університеті,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, м. Київ

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
МАСОЛ Людмила Михайлівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії естетичного виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ШЕВНЮК Олена Леснідівна,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
Інститут педагогіки та психології,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва;

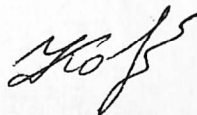
кандидат педагогічних наук, доцент
МУЖИКОВА Ірина Мирославівна,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва.

Захист відбудеться „14” квітня 2011 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.08 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „11” березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Козир

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Динаміка соціально-економічного, науково-технічного розвитку суспільства, зростання потреб в інтелектуалізації виробництва зумовлюють необхідність безперервної освіти, що стала нині стратегічним принципом парадигми професійної освіти. Це відкриває нові перспективи, створює особливі умови для становлення та самореалізації кожної особистості та, в той же час, висуває вимоги до якості підготовки фахівців, зокрема у системі художньої освіти.

Позитивні зміни в структурі демократичного суспільства нашої країни викликали потребу у висококваліфікованих спеціалістах художнього профілю, що спричинило появу значної кількості вищих навчальних закладів, які готують художників, дизайнерів, архітекторів. Одним із факторів, що сприяє успішному вступу старшокласників до вищих навчальних закладів, які готують фахівців художніх спеціальностей, є їхня відповідна підготовка з композиції – профільюючої художньої дисципліни. Проте частина абітурієнтів не мають спеціальної художньої освіти, не навчалися у позашкільних мистецьких закладах, а програмами з образотворчого мистецтва для середніх загальноосвітніх шкіл ґрунтовне вивчення композиції не передбачено. Забезпечити якісне навчання старшокласників композиції та плавний перехід від середньої до вищої художньої освіти має допрофесійна художня освіта, що надається старшокласникам у середніх загальноосвітніх, позашкільних і вищих навчальних закладах.

Питання організації допрофесійної освіти старшокласників розглядали І. Бичкова, Л. Григорчук, Н. Муранова, А. Нестеренко, Е. Фатеева, В. Федяєва, Я. Цехмістер та ін., проте специфіку художньої освіти вони не висвітлювали.

Теоретичні та методичні аспекти навчання учнів загальноосвітньої школи образотворчого мистецтва, яке вимагає опанування основ композиції, розглядали І. Глинська, Л. Масол, В. Кардашов, М. Кириченко, Ю. Легенький, С. Свид, Н. Сокольнікова та ін. Питання навчання композиції у підготовці майбутніх учителів розглядали В. Григор'єва, О. Кайдановська, І. Мужикова, М. Пічкур, О. Шевнюк, Є. Шорохов, В. Щербина та ін.

Особливості навчання композиції були предметом досліджень різних авторів, зокрема з архітектури – Г. Гребенюка, О. Кудрявцева, В. Мальгіна, М. Метленкова, О. Степанова, М. Яковлева та ін.; з графіки – О. Голубевої, М. Куленка, В. Лесняка, В. Шульгіної та ін.; з дизайну – І. Волкотруба, О. Ковешнікової, Г. Кулебакіна, Ю. Сомова та ін.

Узагальнення результатів вивчення наукових джерел і практичного педагогічного досвіду навчання старшокласників композиції у допрофесійній художній освіті дало змогу виявити такі суперечності:

- між вимогами, які висувають вищі навчальні заклади художнього профілю до старшокласників – майбутніх абітурієнтів, та їхньою недостатньою підготовкою з композиції як базової дисципліни;

- між об'єктивною необхідністю підвищення рівня допрофесійної художньої освіти старшокласників та відсутністю ефективної методики навчання композиції, яка б забезпечувала цей рівень у порівняно короткий термін навчання.

Усунення цих суперечностей можливе за умов розробки науково обґрунтованої методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті, що активізує художнє сприйняття і мислення старшокласників та спонукає їх до конструктивно-перетворюючих дій та художньо-творчої самореалізації.

Актуальність і важливість означеної проблеми, її недостатня теоретична й методична розробленість та потреби освітньої практики зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: „*Методика навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті*”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до теми наукових досліджень кафедри теорії архітектури та містобудування Національного авіаційного університету „Наступність у змісті, методах та формах організації навчання композиції у допрофесійній та професійній художній освіті” (держбюджетна науково-дослідна робота № 79/10.03.05). Тема дисертації затверджена вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 9 від 23.05.2006 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Національній академії педагогічних наук України (протокол № 5 від 30.05.2006 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і розробити методику навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження: процес допрофесійної художньої освіти старшокласників.

Предмет дослідження: методика навчання композиції старшокласників у процесі допрофесійної художньої підготовки.

Відповідно до мети та предмету дослідження визначено його основні завдання:

1. На основі аналізу наукових джерел визначити сутність поняття „допрофесійна художня освіта” та визначити її специфіку.
2. Уточнити сутність поняття „композиція” в мистецтвознавчому та педагогічному ракурсах.
3. Розробити критерії, показники та виявити рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції у допрофесійній художній освіті.
4. Обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті.
5. Розробити та впровадити у допрофесійну художню освіту навчально-методичний комплекс з дисципліни „Композиція”.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концепції безперервної освіти (Г. Балл, В. Курило, Н. Ничкало, С. Сисоева та ін.); теорії мистецької педагогіки (Є. Антонович, Л. Масол, С. Мельничук, І. Мужикова, Г. Падалка, О. Рудницька, П. Татіївський, О. Шевнюк, Р. Шмагало, О. Щолокова та ін.); положення психології художньої творчості (Р. Арнхейм, Л. Виготський, О. Мелік-Пашаєв, Я. Пономарьов та ін.); теорії композиції (М. Алпатов, В. Власов, М. Волков, Г. Гребенюк, Ф. Ковалев, Ю. Сомов, Є. Шорохов та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі методи дослідження: *теоретичні*: аналіз філософської, психологічної, педагогічної та мистецтвознавчої літератури для визначення теоретичних засад дослідження, здійснення історико-педагогічного аналізу проблеми; систематизація та узагальнення методичного досвіду з композиції, що дало змогу обґрунтувати зміст навчальної дисципліни „Композиція” та визначити оптимальні методи навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті; *емпіричні*: пряме й опосередковане спостереження; бесіди; методи масового збирання емпіричного матеріалу (анкетування, опитування (експрес-опитування), тестування (експрес-тест з теорії композиції, вступне тестування з композиції, тестові завдання з кольорознавства) для діагностики рівнів навчальних досягнень старшокласників з композиції; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний) для перевірки ефективності розробленої методики; *статистичні*: кількісний та якісний аналіз експериментальних даних, опрацювання результатів дослідження методами статистичного аналізу для обґрунтування достовірності педагогічного експерименту та оцінювання ефективності впровадження розробленої методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті.

Наукова новизна дослідження:

– *вперше* науково обґрунтовано і розроблено методику навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті, яка полягає у використанні системи взаємопов'язаних логікою навчального процесу методів, комплексу композиційних дидактичних і діагностичних (тестових) завдань і вправ, що застосовуються відповідно до мотиваційно-змістового, діагностично-тренувального, діяльнісно-творчого, контрольної-оцінювального етапів; визначено сутність поняття „допрофесійна художня освіта”, що трактується як процес і результат підготовки старшокласників до професійного самовизначення у художній діяльності; набуття знань і вмінь з основних фахових дисциплін; розвиток пізнавальних і творчих сил, що забезпечують готовність до опанування художніми спеціальностями; розроблено зміст навчальної дисципліни „Композиція”, який враховує специфіку допрофесійної художньої освіти; визначено критерії навчальних досягнень з композиції (мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-творчий) та відповідні показники;

– *уточнено* сутність поняття „композиція”, що трактується як логічно зумовлена змістом і призначенням побудова художнього твору, що за допомогою засобів і прийомів, властивих даному виду мистецтва, об'єднує всі елементи у смислову, виразну, гармонійну цілісність відповідно до задуму автора;

– *удосконалено* діагностику навчальних досягнень старшокласників з композиції у допрофесійній художній освіті, що забезпечує перманентний контроль і своєчасне коригування навчально-виховного процесу;

– *набули подальшого розвитку* положення про допрофесійну художню освіту як ланку в системі безперервної художньої освіти, що забезпечує наступність між середньою та вищою школою.

Практичне значення дослідження полягає у тому що, з метою реалізації методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті впроваджено навчально-методичний комплекс з дисципліни „Композиція”, який складається з навчальної програми для підготовчих курсів вищих навчальних

закладів; посібника „Практикум з композиції”, в якому відповідно до тем навчальної програми розроблено методичну структуру занять; системи дидактичних завдань і вправ (тренувальних, самостійних, творчих) та тестових завдань і вправ для тематичної діагностики навчальних досягнень старшокласників з композиції; методичних рекомендацій до виконання домашніх завдань і контрольних робіт з композиції, а також до оцінювання навчальних досягнень старшокласників з композиції.

Розроблена методика навчання композиції старшокласників може бути використана у навчанні школярів у середніх загальноосвітніх і спеціалізованих школах художнього профілю, позашкільних художніх навчальних закладах, на підготовчих курсах вищих навчальних закладів, які готують фахівців художніх спеціальностей; у підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва; у розробці навчальних програм, посібників, підручників з мистецьких дисциплін.

Наукові положення, теоретичні та навчально-методичні матеріали *впроваджено* автором під час викладання дисципліни „Композиція” в Інституті доуніверситетської підготовки Національного авіаційного університету (довідка № 2604/24.01 від 22.10.2010 р.), Кам'янець-Подільському національному університеті ім. Івана Огієнка (довідка № 64 від 11.10.2010 р.), вищому навчальному закладі „Інститут реклами” (довідка № 205-10 від 25.10.2010 р.), Експериментальному загальноосвітньому навчальному закладі Всеукраїнського рівня „Середня загальноосвітня школа I-II ступенів – ліцей №7” м. Вінниці (довідка № 14-01-03-26383 від 11.10.2010 р.), Авіакосмічному ліцеї Національного авіаційного університету (довідка № 2625/24.01 від 26.10.2010 р.), Академічній художній школі м. Біла Церква (довідка № 64 від 08.10.2010 р.), Дитячій художній школі ім. М. Мункачі м. Мукачево (довідка № 368/01-02 від 05.10.2010 р.), Комунальному позашкільному мистецькому навчальному закладі „Криворізька міська художня школа №1” м. Кривий Ріг (довідка № 106 від 01.10.2010 р.).

Експериментальним дослідженням на різних його етапах було охоплено 454 старшокласники навчальних закладів різного типу, з них 220 старшокласників були задіяні у формуальному експерименті.

Особистий внесок здобувача. У програмі спецкурсу „Мистецтво і основи дизайну” для учнів Авіакосмічного ліцею (співавтор Н. Муранова) особистий внесок автора полягає у визначенні змісту програми, розробці практичних завдань, зокрема з композиції. У програмі „Мистецтво (5-8 класи)” для загальноосвітніх навчальних закладів (співавтори Л. Масол, О. Комаровська, О. Оніщенко, Н. Очеретяна, О. Гайдамака, В. Горовенко) здобувачу належить розробка матеріалів з композиції. У програмі курсу за вибором „Візуальне мистецтво ХХ ст.” (8 клас) для загальноосвітніх навчальних закладів (співавтор Н. Очеретяна) здобувачем розроблено орієнтовні практичні завдання з композиції в галузі дизайну та реклами. У статті „Вивчення перспективи на уроках образотворчого мистецтва” (співавтор Т. Качинська) здобувачем розроблено завдання з перспективи та визначено її роль у композиційній побудові художніх творів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: „Полікультуротворча діяльність-2006” (Київ, 2006), „Реклама і дизайн – Європейський вибір (наука, освіта, практика)” (Київ, 2007), „Дизайн-освіта 2009:

сучасна концепція дизайн-освіти України” (Київ, 2009), „Освіта дорослих для розуміння і соціального партнерства” (Київ, 2010); *всеукраїнських* науково-практичних конференцій: „Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця” (Київ, 2006), „Інновації в освіті, науці та виробництві” (Полтава, 2009), „Сучасна архітектурна освіта: Методологічний простір архітектурного проектування” (Київ, 2009), „Теоретичні та методичні засади підготовки вчителів мистецьких дисциплін у системі національної освіти України: регіональний аспект” (Бердянськ, 2010); на міжрегіональних семінарах: „Науково-методичні проблеми викладання базових дисциплін при підготовці до вступу у вищий технічний навчальний заклад” (Київ, 2005), „Технологічні підходи до організації навчального процесу” (Київ, 2007), „Якість змісту доуніверситетської підготовки – найважливіша ознака якості вступу до ВНЗ” (Київ, 2008), „Удосконалення механізму підготовки до ЗНО в системі оцінки якості освіти” (Київ, 2009), „Методика викладання навчальних дисциплін у контексті підготовки до ЗНО” (Київ, 2010); на семінарах міжнародних виставок: „Сучасна освіта в Україні – 2009” (Київ, 2009), „Сучасні навчальні заклади – 2010” (Київ, 2010).

Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях методично-редакційної ради Інституту доуніверситетської підготовки та кафедр Національного авіаційного університету: базових і спеціальних дисциплін, педагогіки та психології професійної освіти, теорії архітектури та містобудування.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 23 публікаціях, а саме: 6 статей у фахових наукових виданнях з педагогіки, затверджених ВАК України (з них – 5 одноосібні); підручник (у співавторстві); посібник; статті у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій, семінарів; навчальні програми; методичні рекомендації.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел (306 найменувань, з них – 7 іноземними мовами). Загальний обсяг роботи 365 сторінок, основна частина 196 сторінок. Дисертація містить 27 таблиць, 14 рисунків та 24 додатки на 137 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, наукову повизну, практичне значення результатів дослідження, його зв’язок з науковими програмами, планами, темами, а також конкретизовано методи дослідження, подано відомості про особистий внесок дисертанта, про апробацію та впровадження результатів дослідження у педагогічну практику.

У першому розділі – *„Теоретичні основи дослідження проблеми навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті”* – розглянуто специфіку допрофесійної художньої освіти; визначено сутність поняття „допрофесійна художня освіта”, уточнено сутність поняття „композиція”; проведено аналіз змісту навчальних програм для закладів освіти різних типів у контексті вирішення композиційних завдань і відповідності вимогам вступних випробувань з композиції до вищих навчальних закладів, які готують фахівців художніх спеціальностей.

Поняття „освіта” розглядається сучасними вченими в контексті гуманістичної парадигми як процес і результат набуття особистістю сукупності систематизованих знань, умінь і навичок, формування світогляду та ціннісних орієнтацій, розвитку емоційно-чуттєвої сфери, творчих сил і здібностей (Н. Волкова, С. Гончаренко, І. Зайченко, І. Зязюв, Н. Мойсеюк, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.). Об'єктивною потребою і водночас орієнтиром державної політики в галузі освіти є створення умов для функціонування системи безперервної освіти, яка відіграє значну роль у мотиваційному самовизначенні школярів щодо вибору майбутньої професії (О. Адаменко, Г. Балл, О. Глузман, В. Курило, І. Підласий, С. Сисоева та ін.).

Забезпечення безперервності та наступності навчання у середній і вищій школі, питання організації допрофесійної освіти розглядали Л. Григорчук, Н. Муранова, В. Соловійов, Е. Фатеева, В. Федяєва, на матеріалі конкретних дисциплін І. Бичкова, А. Нестеренко, проте в галузі мистецької освіти воно не досліджувалося, хоча саме від цього залежить майбутнє нашої національної культури.

Упродовж усього розвитку художньої освіти в Україні разом з професійною освітою розвивалися різноманітні форми допрофесійної художньої освіти, створювалися пропедевтичні навчальні заклади, які часто ставали базою для вищих навчальних закладів (О. Волинська, І. Красюк, О. Світлична, П. Татіївський, Р. Шагалюк, В. Шпільчак, С. Шумєга та ін.). У зарубіжних країнах допрофесійна художня освіта функціонує і розвивається у різних формах, зумовлених як національними традиціями, так і потребами сьогодення, проте спільним є поширення міждисциплінарних зв'язків, творче партнерство навчальних закладів з установами культури, розширення форм спілкування учнів з мистцями, урізноманітнення художніх практик, організація масштабних навчальних проєктів, забезпечення наступності між середньою і вищою школою, що свідчить про професійну зорієнтованість шкільної художньої освіти (Л. Волинець, Л. Масол, Г. Карцивадзе, М. Очкасова, В. Полтавець та ін.).

Допрофесійна художня освіта сприяє вирішенню проблем підготовки абітурієнтів вищих навчальних закладів України, які випускають спеціалістів художнього профілю, з огляду на відсутність у навчальних планах старшої школи предметів художнього циклу, що включають вивчення композиції. Допрофесійна художня освіта потребує особливих підходів до її організації, навчально-методичного забезпечення, визначення методів інтенсивного опанування композиції. Вона може бути організована на базі позашкільних навчальних закладів або в умовах профільного навчання за художньо-естетичним напрямом у середніх загальноосвітніх школах. У дослідженні доведено, що можливості для цього спеціально створюються на підготовчих курсах відповідних вищих навчальних закладів, які мають необхідні кадрові, матеріально-технічні умови для забезпечення якісної допрофесійної художньої освіти.

Узагальнення наукових досліджень дало змогу визначити сутність поняття „**допрофесійна художня освіта**”, що трактується як *процес і результат підготовки старшокласників до професійного самовизначення у художній діяльності; набуття знань і умінь з основних фахових дисциплін; розвиток пізнавальних і творчих сил, що забезпечують готовність до опанування художніми спеціальностями.*

Мистецтвознавці, педагоги, митці (художники, дизайнери, архітектори) сходяться у тому, що композиція є ідейно-творчим началом, що дозволяє автору цілеспрямовано організувати головне і другорядне та домогтися максимальної виразності змісту і форми у їх образній єдності (М. Алпатов, М. Волков, І. Волкотруб, Г. Гребенюк, Є. Кибрик, М. Кириченко, Ф. Ковальов, Т. Костенко, М. Куленко, Н. Метленков, С. Норенков, О. Тіц, О. Хмельовський, Є. Шорохов, М. Яковлев та ін.).

Викладання композиції у процесі підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва стало предметом наукових досліджень В. Григор'євої, О. Кайдановської, В. Крилова, А. Лобанова, І. Мужикової, Б. Оспанова, М. Пічкура, Л. Саксонової, М. Сухарева, І. Тихоненко, В. Щербини, М. Яремківа та ін. Надаючи композиції визначальної ролі у створенні художніх творів, дослідники не розглядають питання навчання композиції випускників шкіл, які планують пов'язати своє майбутнє з художньою спеціальністю.

У дослідженні уточнено сутність поняття „**композиція**”, що трактується як *логічно зумовлена змістом і призначенням побудова художнього твору, що за допомогою засобів і прийомів, властивих даному виду мистецтва, об'єднує всі елементи у смислову, виразну, гармонійну цілісність відповідно до задуму автора.*

Аналіз навчальних програм загальноосвітніх, спеціалізованих, позашкільних навчальних закладів виявив різні підходи до змісту і методів навчання композиції. Вивчення її відбувається у перебігу практичної образотворчої діяльності, де композиція виступає допоміжним засобом у вирішенні загальних художньо-творчих завдань. Програми вступних випробувань з композиції для вищих навчальних закладів передбачають наявність в абітурієнтів широкого кола знань з теорії та практики композиційної діяльності, достатнього досвіду створення композицій різної тематичної спрямованості. Без спеціального навчання композиції старшокласнику неможливо якісно підготуватися до складання фахового вступного випробування з композиції при вступі до вищого навчального закладу. Тому нагальною потребою є розробка змісту та методів навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті.

У **другому розділі** – „*Експериментальне дослідження навчальних досягнень старшокласників з композиції у допрофесійній художній освіті*” – визначено критерії та показники, виявлено рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції у перебігу констатувального експерименту.

Як стверджують психологи, професійне самовизначення та вступ до вищого навчального закладу є основною життєвою проблемою раннього юнацького віку (Д. Ельконін, І. Кон, О. Леонт'єв, А. Мудрик, М. Савчин, Д. Фельдштейн, І. Шаповаленко та ін.). Врахування особливостей психологічного розвитку старшокласників є надзвичайно важливим у допрофесійній художній освіті, оскільки дає можливість спрямувати навчально-виховний процес на формування готовності до вибору мистецької професії, застосувати адекватну методика навчання та реалізувати прагнення учнів до успіху в художньо-творчій діяльності. Подолання розриву між загальною середньою та вищою освітою, усунення розбіжностей у вимогах, що ставляться до підготовки випускників у школі та до абітурієнтів вищих навчальних закладів, стають можливими за умови надання старшокласникам допрофесійної художньої освіти на підготовчих курсах вищих навчальних закладів.

Композиція є фундаментальною основою художньо-творчої діяльності, складовою різних художніх дисциплін (рисунку, живопису, скульптури тощо), тому вона включена до переліку фахових вступних випробувань. Композиційна діяльність дає можливість вільного самовираження і художньо-творчої самореалізації.

Враховуючи особливості психологічного розвитку старшокласників, які стоять перед необхідністю професійного самовизначення, та роль композиції в оволодінні художньою спеціальністю, встановлено критерії та показники навчальних досягнень старшокласників з композиції. **Мотиваційний** критерій характеризує зорієнтованість учнів на вибір майбутньої мистецької професії; зацікавленість художньо-творчою композиційною діяльністю. *Показники:* інтерес до майбутньої художньої професії; інтерес до композиційної діяльності. **Когнітивний** критерій фіксує наявність знань з композиції як основи допрофесійної художньої освіти; володіння відповідним понятійним апаратом. *Показники:* обсяг знань з теорії композиції; уміння аналізувати композицію; обсяг знань з теорії кольорознавства. **Діяльнісно-творчий** критерій визначає характер індивідуальної композиційної діяльності, наявність творчого потенціалу. *Показники:* встановлення композиційної рівноваги; створення статичної і динамічної композиції; створення симетричної і асиметричної композиції; передача ритму у відкритій і закритій композиції; створення художнього образу в композиції; створення гармонійних відтінків кольорів. Встановлено умовно початковий, середній, достатній, високий рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції.

Констатувальний експеримент здійснювався у три етапи. На *першому* етапі з метою встановлення контингенту бажаючих навчатися за художніми спеціальностями, виявлення їхнього досвіду художньо-творчої діяльності та стану підготовки старшокласників з композиції проводилося анкетування 126 абітурієнтів факультету архітектури та дизайну Національного авіаційного університету. За підсумками встановлено, що композиція як окрема навчальна дисципліна більшістю старшокласників, які обрали художню спеціальність як майбутню професію, не вивчалася, а тільки опосередковано під час навчання образотворчого мистецтва у середній загальноосвітній школі або у позапільних мистецьких закладах. Тому їхня підготовка з композиції частково є низькою.

На *другому* етапі з метою вивчення навчальних досягнень старшокласників з композиції та подальшого використання отриманих результатів для визначення змісту і методів навчання, проводилося опитування, тестування 108 слухачів підготовчих курсів вищого навчального закладу. Виявлено рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції, а саме: за мотиваційним критерієм початковий 10,1 %, середній 32,9 %, достатній 34,2 %, високий 22,8 %; за когнітивним критерієм – початковий 24,8 %, середній 43,5 %, достатній 25,5 %, високий 6,2 %; за діяльнісно-творчим критерієм – початковий 15,9 %, середній 53,2 %, достатній 26,1 %, високий 4,8 %. Отримані результати свідчать про те, що майбутні абітурієнти загалом зацікавлені обраною художньою професією. Недостатній рівень обізнаності старшокласників з теоретичних основ композиції негативно відображається на їхній практичній художньо-творчій діяльності, зокрема обмежує можливості у створенні гармонійної композиції.

На *третьому* етапі взяли участь 110 старшокласників, слухачів підготовчих курсів Інституту доуніверситетської підготовки Національного авіаційного університету, а також 110 старшокласників середніх загальноосвітніх шкіл, позашкільних мистецьких закладів, підготовчих курсів вищих навчальних закладів України, які виявили бажання отримати допрофесійну художню освіту та підготуватися до вступу у вищі навчальні заклади за художніми спеціальностями. Мета третього етапу констатувального експерименту – визначити рівні навчальних досягнень з композиції учнів експериментальної та контрольної груп у різних типах закладів допрофесійної художньої освіти: на підготовчих курсах вищих навчальних закладів, у профільних середніх загальноосвітніх школах (ліцеях) та у позашкільних навчальних закладах (художніх школах).

За мотиваційним критерієм виявлено рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції відповідно в експериментальній і контрольній групах: початковий 11,50 % і 9,50 %, середній 33,50 % і 34,00 %, достатній 35,00 % і 35,00 %, високий 20,00 % і 21,50 %. Встановлено, що старшокласники загалом виявили недостатню професійну орієнтацію, їм не вистачає розуміння ролі й значення композиції у мистецтві та майбутній художній професії.

За когнітивним критерієм виявлено рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції відповідно в експериментальній і контрольній групах: початковий 23,03 % і 24,30 %, середній 44,42 % і 42,80 %, достатній 25,79 % і 25,96 %, високий 6,76 % і 6,80 %. Отримані результати свідчать про недостатню обізнаність старшокласників з основних теоретичних питань композиції та відсутність системи в опануванні композиційними знаннями.

За діяльнісно-творчим критерієм виявлено рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції відповідно в експериментальній і контрольній групах: початковий 15,41 % і 13,80 %, середній 53,40 % і 52,00 %, достатній 27,74 % і 29,30 %, високий 3,47 % і 5,10 %.

Отримані результати свідчать про недостатній рівень практичних умінь старшокласників з композиції та відсутність досвіду створення композицій із заданими властивостями.

За підсумками констатувального експерименту встановлено, що загалом учні експериментальної та контрольної груп показали схожі рівні навчальних досягнень: початковий 16,65 % і 15,86 %, середній 43,77 % і 42,93 %, достатній 29,50 % і 30,08 %, високий 10,08 % і 11,13 %, тобто вони однаково недостатньо підготовлені, незалежно від типу навчального закладу, де навчаються: на підготовчих курсах вищих навчальних закладів, у профільних середніх загальноосвітніх школах (ліцеях), у позашкільних навчальних закладах (художніх школах) та від регіону України. Отримані результати підтвердили необхідність цілеспрямованого опанування старшокласниками теоретичних основ і практичних умінь з композиції та впровадження у допрофесійну художню освіту спеціальної інтенсивної методики навчання.

У *третьому розділі* – „*Теоретичне обґрунтування та експериментальне впровадження методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті*” – теоретично обґрунтовано і розроблено зміст навчальної програми з композиції та визначено методи навчання композиції старшокласників у

допрофесійній художній освіті, представлено перебіг формувального експерименту з упровадження розробленої методики навчання композиції та проведено аналіз результатів дослідження.

Ефективність упровадження розробленої методики навчання композиції старшокласників підвищується за таких педагогічних умов: 1) визнання учня як суб'єкта педагогічної взаємодії та врахування індивідуальних здібностей, що забезпечить позитивну динаміку художнього розвитку та формування композиційних умінь; 2) спрямування змісту й методів навчання композиції у допрофесійній художній освіті на формування творчої особистості учня, розвиток умінь знаходити оригінальні шляхи вирішення проблемних композиційних завдань; 3) активізація професійної спрямованості навчання композиції у допрофесійній художній освіті.

Відповідно до мети допрофесійної художньої освіти запроваджено методику навчання композиції, яка складається із взаємопов'язаних етапів: *мотиваційно-змістового; діагностично-тренувального; діяльнісно-творчого; контрольньо-оцінювального*. Логічно зумовлена етапність методики, застосування та взаємодія пріоритетних методів упродовж кожного етапу інтенсифікують процес навчання композиції старшокласників, що, у свою чергу, забезпечує реалізацію завдань допрофесійної художньої освіти.

У результаті проведеного наукового дослідження було обґрунтовано зміст навчальної дисципліни „Композиція” та розроблено три варіанти навчальної програми з композиції: для старшокласників, які навчаються на підготовчих курсах вищих навчальних закладів, де здійснюється підготовка фахівців за художніми спеціальностями; для старшокласників загальноосвітніх ліцеїв (спецкурс); для учнів 10–12-х класів спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю. Мета, принципи структурування, зміст, алгоритм навчання є однаковими, а незначна варіативність змісту пов'язана із організаційними умовами навчання і встановленою навчальним планом кількістю годин. Базовою для проведення формувального експерименту є програма з композиції для старшокласників підготовчих курсів Інституту доуніверситетської підготовки Національного авіаційного університету, де здійснюється підготовка фахівців за галузями знань „Мистецтво” (напрямок „Дизайн”), а також „Будівництво та архітектура” (напрямок „Архітектура”). Ця програма розрахована на один рік навчання: обсяг практичних занять 112 год (по 4 год щотижня), самостійної роботи – 104 год (включає виконання домашніх завдань і контрольних робіт). Програмою передбачено вивчення композиції в обсязі, достатньому для того, щоб якісно підготувати учнів до фахового випробування та з урахуванням специфіки підготовки майбутніх фахівців за художніми спеціальностями у вищих навчальних закладах. До її змісту включено шість розділів (по три у кожному семестрі): „Теоретичні засади композиції”, „Зображальні засоби композиції”, „Форма як основа створення художнього образу”, „Властивості композиції”, „Колір у композиції”, „Створення композицій із заданими властивостями”, в яких логічно розкриваються особливості композиційних закономірностей, що впливають на структурно-пластичне, тональне і колірне рішення зображення, а також виявлення особливостей взаємодії конструктивних і емоційно-змістових аспектів композиції.

Мета формувального експерименту полягала у впровадженні розробленої методики у навчання композиції старшокласників експериментальної групи (110 слухачів підготовчих курсів Інституту доуніверситетської підготовки НАУ) та перевірка її ефективності. У складі контрольної групи було 110 учнів 11-х класів, які навчалися композиції у навчальних закладах різних типів у Вінниці, Кам'янець-Подільському, Києві, Кривому Розі, Мукачеві.

У процес навчання композиції старшокласників експериментальної групи було впроваджено навчально-методичний комплекс з дисципліни „Композиція”, який складається з навчальної програми з композиції для підготовчих курсів вищих навчальних закладів; посібника „Практикум з композиції”, в якому відповідно до тем навчальної програми розроблено методичну структуру занять; системи дидактичних завдань і вправ (тренувальних, самостійних, творчих) та тестових завдань і вправ для тематичної діагностики навчальних досягнень старшокласників з композиції; методичних рекомендацій до виконання домашніх завдань і контрольних робіт з композиції, а також до оцінювання навчальних досягнень старшокласників з композиції.

Посібник „Практикум з композиції” спеціально розроблений для навчання старшокласників в умовах допрофесійної художньої освіти. Посібник структуровано відповідно до тем програми, що забезпечує при роботі з ним навчання старшокласників відповідно до етапів розробленої методики і застосування комплексу взаємопов'язаних методів. Посібник містить значну кількість ілюстративного матеріалу (репродукцій, методичних рисунків, прикладів виконання завдань) відповідно до тематики дидактичних, діагностичних, творчих практичних завдань, що активізує пізнавальну діяльність учнів, спонукає їх до самореалізації.

Завдяки розробці завдань і вправ старшокласники послідовно включаються у творчу композиційну діяльність. Органічне поєднання у завданнях дидактичних, діагностичних і контрольних-оцінювальних функцій дозволяє інтенсифікувати та оперативніше коригувати процес навчання композиції, що особливо важливо у допрофесійній художній освіті. Крім того, для оцінювання навчальних досягнень учнів з композиції розроблено тестування відповідно до розділів програми.

Застосування поетапної методики навчання композиції старшокласників дає змогу на кожному занятті здійснювати повний цикл засвоєння навчального матеріалу відповідно до теми заняття: мотивацію навчання, ознайомлення з теоретичним матеріалом, його закріплення і перевірку засвоєння за допомогою розроблених тестових завдань і вправ, розвиток і удосконалення умінь і навичок під час виконання тренувальних вправ і завдань, створення власних творчих композицій та їх оцінювання. Розроблена методика спонукає старшокласників як майбутніх абітурієнтів до самоорганізації, передбачає розвиток навичок самоконтролю та самооцінки, чому сприяють розроблені методичні рекомендації до оцінювання навчальних досягнень з композиції.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з композиції за розробленою методикою включає виконання залікових видів роботи за розділами програми (домашніх завдань і контрольних робіт), які подібні до фахових вступних випробувань. Конкретні поради старшокласникам щодо їх виконання надаються у спеціально розроблених методичних рекомендаціях.

У перебігу формувального експерименту на кожному етапі методики застосовувалися *пріоритетні методи* навчання, які залежно від мети та змісту заняття доповнювалися додатковими.

Пріоритетні методи на *мотиваційно-змістовому* етапі: методи стимулювання мотивації навчання (зокрема інтересу до професійної художньої діяльності, до композиційної творчості; створення ситуацій емоційного піднесення; наведення прикладів з життя і творчості видатних митців), а також навчально-пізнавальні (пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні) і наочні (демонстрація репродукцій творів мистецтва, відеофільмів; педагогічний малюнок).

Пріоритетні методи на *діагностично-тренувальному* етапі: діагностичні (тестові завдання і тестові вправи з композиції; методи коригування дій; прогнозування розвитку) та тренувальні (словесні: пояснення, інструктаж до виконання вправ і завдань; наочні: методичний рисунок, показ прийомів і способів роботи; практичні: тренувальні вправи; тренувальні завдання; коментовані вправи, творчі вправи). У зв'язку із специфікою допрофесійної художньої освіти у методику навчання композиції включено методи дидактичні та діагностичні одночасно (тестові завдання і тестові вправи, графічна форма яких передбачає наявність візуальних зображень), що сприяє ефективності творчої композиційної діяльності старшокласників та усвідомлення ними шляхів подальшого самовдосконалення.

Пріоритетні методи на *діяльнісно-творчому* етапі: практичні (композиційні творчі завдання; творчі завдання професійного спрямування, пошукові самостійні завдання) та стимулювання мотивації навчання (спонукання до художньо-творчого самовираження; професійно зорієнтовані завдання; створення ситуації успіху; заохочування). Основним видом практичної художньо-творчої діяльності старшокласників є виконання композиційних творчих завдань, які потребують не просто відтворення в образотворчій діяльності знань з теорії композиції, а характеризуються новизною, застосуванням нестандартного підходу. Зміст творчих завдань розроблено таким чином, щоб вони не мали однозначного композиційного вирішення, сприяли професійному самовизначенню.

Пріоритетні методи на *контрольно-оцінювальному* етапі: контрольні (перевірка та оцінювання виконаних робіт; обговорення підсумків; облік результатів; накопичення бази даних); діагностичні (виявлення динаміки змін); логічні (аналіз, порівняння, узагальнення).

Для визначення ефективності запропонованої методики навчання композиції у допрофесійній художній освіті було проведено порівняльний аналіз результатів контрольного експерименту в обох групах, за підсумками якого встановлено, що загалом учні експериментальної та контрольної груп показали різні рівні навчальних досягнень з композиції: початковий 3,60 % і 7,12 %, середній 23,81 % і 32,94 %, достатній 38,41 % і 35,92 %, високий 34,18 % і 24,02 %.

Отже, як свідчать отримані результати, в експериментальній групі майже вдвічі менше учнів із початковим рівнем навчальних досягнень, ніж у контрольній; на 9,13 % менше учнів із середнім рівнем; на 2,49 % більше з достатнім, на 10,16% більше з високим.

Отримані результати дослідження представлено в табл. 1.

Узагальнені результати впровадження методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті

Рівні навчальних досягнень	Група Критерій	На початок експерименту				На кінець експерименту				Динаміка змін
		Мотиваційний	Когнітивний	Діяльнісно-творчий	Середнє значення	Мотиваційний	Когнітивний	Діяльнісно-творчий	Середнє значення	
Початковий	ЕГ	11,50	23,03	15,41	16,65	5,00	2,34	3,47	3,60	-13,05
	КГ	9,50	24,30	13,80	15,86	7,00	7,97	6,40	7,12	-8,74
Середній	ЕГ	33,50	44,42	53,40	43,77	14,50	26,27	30,66	23,81	-19,96
	КГ	34,00	42,80	52,00	42,93	23,00	30,36	45,47	32,94	-9,99
Достатній	ЕГ	35,00	25,79	27,74	29,50	33,50	31,30	50,44	38,41	+8,91
	КГ	35,00	25,96	29,30	30,08	35,50	33,20	39,08	35,92	+5,84
Високий	ЕГ	20,00	6,76	3,47	10,08	47,00	40,09	15,44	34,18	+24,10
	КГ	21,50	6,80	5,10	11,13	34,50	28,48	9,08	24,02	+12,89

Аналіз отриманих даних дає змогу зробити висновок про наявність чітко вираженої тенденції до підвищення рівнів навчальних досягнень з композиції старшокласників експериментальної групи за всіма розробленими критеріями. Високий рівень навчальних досягнень з композиції за мотиваційним критерієм показали 47,00 % респондентів експериментальної групи та 34,50 % контрольної; за когнітивним критерієм ці значення відповідно склали 40,09 % та 28,48 %; за діяльнісно-творчим – 15,44 % та 9,08 %. Виявлено позитивну динаміку змін в обох групах, проте учні експериментальної групи в середньому підвищили рівень навчальних досягнень з композиції на 16,51 %, а контрольної – на 9,37 %.

Старшокласники експериментальної групи виявили значну зацікавленість творчою діяльністю, притаманною художнім професіям, вони набули ґрунтовних знань з композиції, навчилися виявляти особливості композиційної побудови художніх творів і створювати власні оригінальні композиції, що сприяло їхньому самовираженню та професійному самовизначенню.

Встановлення достовірності результатів дослідження та перевірка ефективності впровадженої методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті здійснювалася шляхом статистичного зіставлення результатів на початку та в кінці експерименту в експериментальній та контрольній групах за допомогою непараметричних методів порівняння результатів дослідження: знакового, або сигнатурного тесту (критерій знаків), та критерію К. Пірсона (χ^2). За спеціальною таблицею для рівня значущості $\alpha = 0,05$ і числа ступенів вільності $\nu = 3$ встановлено критичне значення статистики критерію $T_k = 7,81$, тобто $T_k < T$ ($7,81 < 8,74$). Отримані результати дають підстави з вірогідністю 0,95 стверджувати, що різниця рівнів навчальних досягнень старшокласників

експериментальної та контрольної груп не є випадковою, а пов'язана із упровадженням розробленої методики навчання композиції старшокласників.

За результатами підрахунків ефективності застосування розробленої методики виявлено, що відсоток ефективності змін становить: за *мотиваційним критерієм* в контрольній групі – 6,75 %, в експериментальній – 13,50 %, тобто у 2 рази більше; за *когнітивним критерієм* в контрольній групі – 14,42 %, в експериментальній – 19,42 %, тобто в 1,3 рази більше; за *діяльнісно-творчим критерієм* в контрольній групі – 6,92 %, в експериментальній – 17,34 %, тобто у 2,5 рази більше.

Отримані результати наведено на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка змін у навчальних досягненнях старшокласників з композиції в експериментальній і контрольній групах

Отже, в результаті проведеного дослідження доведено ефективність розробленої методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та запропоновано нове вирішення проблеми навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті, що знайшло відображення в розробці та експериментальній перевірці поетапної методики; взаємодії пріоритетних та інших методів упровадження кожного етапу; домінуючих завдань, які поєднують дидактичні, діагностичні та контролюючі функції, що інтенсифікує процес навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті та забезпечує їхню готовність до професійного самовизначення й художньо-творчої самореалізації.

Результати дисертаційного дослідження та виконання всіх поставлених завдань дали підстави зробити такі висновки:

1. У контексті безперервності освіти, яка набула нині стратегічного значення, актуалізувалася проблема допрофесійної освіти. У сучасній педагогіці питання організації допрофесійної освіти старшокласників розглядалися за різними напрямками (технічним, медичним, педагогічним тощо), проте у галузі художньої освіти такі дослідження українськими вченими не проводилися. Узагальнення

наукових поглядів дало змогу визначити сутність поняття „допрофесійна художня освіта”, що трактується як процес і результат підготовки старшокласників до професійного самовизначення у художній діяльності; набуття знань і вмінь з основних фахових дисциплін; розвиток пізнавальних і творчих сил, що забезпечують готовність до опанування художніми спеціальностями.

Зростання значення художніх спеціальностей у сучасному суспільстві, що зумовлено соціальною практикою, актуалізує допрофесійну художню підготовку як складову безперервної художньої освіти. Специфіка допрофесійної художньої освіти полягає у забезпеченні наступності між загальною середньою та вищою художньою освітою; створенні умов для професійного самовизначення старшокласників у галузі художньої діяльності; організації та здійсненні спеціальної інтенсивної художньої підготовки з основних фахових дисциплін, зокрема з композиції як фундаментальної дисципліни, на рівні, який відповідає вимогам вступних випробувань до вищих навчальних закладів, що готують фахівців художніх спеціальностей; набуття старшокласниками досвіду самоконтролю та самооцінки власних досягнень у художній діяльності, що необхідно випускникам школи як майбутнім абітурієнтам та спеціалістам художнього профілю.

2. Теоретичні дослідження композиції як фундаментальної основи художньо-творчої діяльності здійснювалися багатоаспектно. Аналіз наукових джерел дав можливість уточнити сутність поняття „композиція”, що трактується як логічно зумовлена змістом і призначенням побудова художнього твору, що за допомогою засобів і прийомів, властивих даному виду мистецтва, об'єднує всі елементи у смислову, виразну, гармонійну цілісність відповідно до задуму автора.

На відміну від мистецтвознавчого трактування композиції як невід'ємної складової художнього твору у педагогіці поняття «композиція» розглядається переважно у дидактичному і методичному ракурсах.

3. Враховуючи психологічні особливості старшокласників у період художнього професійного самовизначення та значення композиції в оволодінні художньою спеціальністю, рівні навчальних досягнень старшокласників з композиції у дисертаційному дослідженні визначалися за такими критеріями: мотиваційний (показники: інтерес до майбутньої художньої професії; інтерес до композиційної діяльності); когнітивний (показники: обсяг знань з теорії композиції; уміння аналізувати композицію; обсяг знань з теорії кольорознавства); діяльнісно-творчий (показники: встановлення композиційної рівноваги; створення статичної і динамічної композиції; створення симетричної і асиметричної композиції; передача ритму у відкритій і закритій композиції; створення художнього образу в композиції; створення гармонійних відтінків кольорів).

За підсумками констатувального експерименту, який охоплював старшокласників різних типів навчальних закладів та регіонів України, встановлено, що загалом учні експериментальної та контрольної групи показали схожі рівні навчальних досягнень з композиції: початковий 16,65 % і 15,86 %, середній 43,77 % і 42,93 %, достатній 29,50 % і 30,08 %, високий 10,08 % і 11,13 %, тобто вони однаково недостатньо підготовлені, незалежно від типу навчального закладу та від регіону. Отримані результати підтвердили необхідність цілеспрямованого опанування старшокласниками теоретичних основ і практичних умінь з композиції

та розробки з цією метою спеціальної інтенсивної методики навчання композиції у допрофесійній художній освіті.

4. Специфіка розробленої методики навчання композиції старшокласників полягає у домінуванні завдань, які поєднують дидактичні, діагностичні та контрольно-оцінювальні функції, та спрямовані на професійну орієнтацію та практичну художньо-творчу самореалізацію. Відповідно до особливостей допрофесійної художньої освіти методика навчання композиції складається із взаємопов'язаних етапів: мотиваційно-змістового; діагностично-тренувального; діяльнісно-творчого; контрольно-оцінювального. Логічно зумовлена етапність методики, застосування та взаємодія пріоритетних та інших методів упродовж кожного етапу інтенсифікують процес навчання композиції старшокласників, що забезпечує реалізацію завдань допрофесійної художньої освіти.

5. З метою реалізації методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті розроблено та впроваджено навчально-методичний комплекс з дисципліни „Композиція”, а саме: навчальну програму, посібник „Практикум з композиції”, дидактичні та діагностичні (тренувальні, самостійні, творчі, тестові завдання і вправи); методичні рекомендації до виконання домашніх завдань і контрольних робіт, а також до оцінювання навчальних досягнень старшокласників з композиції.

6. Результати проведеного експерименту підтвердили ефективність розробленої методики, про що свідчить позитивна динаміка змін рівнів навчальних досягнень старшокласників експериментальної групи, та порівняння результатів в експериментальній і контрольній групах: високий рівень навчальних досягнень з композиції за мотиваційним критерієм показали 47,0 % респондентів експериментальної групи та 34,5 % контрольної; за когнітивним критерієм ці значення відповідно склали 40,09 % та 28,48 %; за діяльнісно-творчим – 15,44 % та 9,08 %. Динаміка змін після проведення формувального експерименту показала, що учні експериментальної групи в середньому підвищили рівень навчальних досягнень з композиції на 16,51 %, а контрольної – на 9,37 %, що свідчить про ефективність розробленої методики навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті.

Таким чином, поставлену мету – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті – досягнуто, завдання дослідження виконано.

Розроблена методика навчання композиції старшокласників може бути використана у навчанні школярів у середніх загальноосвітніх та спеціалізованих школах художнього профілю, позашкільних художніх навчальних закладах, на підготовчих курсах вищих навчальних закладів, які готують фахівців художнього профілю; у підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва; у розробці змісту навчальних програм, посібників, підручників з мистецьких дисциплін.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, передбачає подальший науковий пошук, який може здійснюватися у таких напрямках: розробка оптимальних методів навчання композиції у середніх спеціальних навчальних закладах художнього профілю; впровадження комп'ютерних технологій у діагностику навчальних досягнень з композиції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України

1. Калініченко О.В. Проект ландшафтного парку в комплексі з просторовою скульптурою / О. В. Калініченко // Мистецтво та освіта. – 2000. – № 2. – С. 37–42.
2. Калініченко О.В. Вивчення перспективи на уроках образотворчого мистецтва / О. В. Калініченко, Т. В. Качинська // Мистецтво та освіта. – 2002. – № 2. – С. 28–38.
3. Калініченко О. Застосування тестів з композиції в допрофесійній художній освіті / О. Калініченко // Мистецтво та освіта. – 2009. – № 2. – С. 46–51.
4. Калініченко О. Педагогічне тестування старшокласників з композиції / О. Калініченко // Мистецтво та освіта. – 2009. – № 3. – С. 40–48.
5. Калініченко О. В. Значення допрофесійної художньої освіти у самореалізації творчої, художньо обдарованої особистості / О. В. Калініченко // зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2010. – № 4. – С. 89–96.
6. Калініченко О. В. Результати експериментального впровадження методики навчання старшокласників композиції у допрофесійній художній освіті / О. В. Калініченко // Педагогічний процес : теорія і практика : зб. наук. пр. – К. : ЕКМО, 2010. – Випуск 3 (1). – С. 189–200.

Статті у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій, семінарів

7. Калініченко О. В. Інтеграція середньої і вищої школи у формуванні особистості, зорієнтованої на науковий пошук / О. В. Калініченко // Науково-методичні проблеми викладання базових дисциплін при підготовці до вступу у вищий технічний навчальний заклад : матеріали I міжрегіонального семінару, (Київ, 15-16 грудня 2005 р.). – К. : НАУ, 2006. – С. 15–18.
8. Калініченко О. В. Інноваційні технології допрофесійної підготовки з дизайну / О. В. Калініченко // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Київ, 29-31 березня 2006 р.). – К. : НАУ, 2006. – Т. 1. – С. 99–101.
9. Калініченко О. В. Методи контролю і самоконтролю у навчанні композиції старшокласників / О. В. Калініченко // Технологічні підходи до організації навчального процесу : матеріали II міжрегіонального семінару, (Київ, 15-16 березня 2007 р.). – К. : НАУ, 2007. – С. 166–171.
10. Калініченко О. В. Діагностика навчальних досягнень слухачів підготовчих курсів ВНЗ з композиції у процесі допрофесійної підготовки з дизайну / О. В. Калініченко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв : зб. наук. пр. Х. : ХДАДМ, 2009. – (Мистецтвознавство. Архітектура: №8). – С. 45–52.
11. Калініченко О. В. Оптимізація навчання композиції старшокласників у допрофесійній підготовці з архітектури / О. В. Калініченко // Проблеми розвитку міського середовища : наук.-техн. зб. – / К. : НАУ, 2009. – Вип. 1. – С. 64–68.
12. Калініченко О. В. Допрофесійна підготовка з дизайну як необхідна складова неперервної художньої освіти / О. В. Калініченко // Дизайн, архітектура, образотворче мистецтво : Міжвідомчий наук.-техн. зб. : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції „Інновації в освіті, науці та виробництві”, (Полтава, 23-24-квітня 2009 р.). – Полтава : ПП, 2009. – Вип. 6. – С. 26–33.

Підручники та посібники

13. Калініченко О. В. Практикум з композиції. Частина 1 : [посіб. для слухачів підготовчих курсів] / О. В. Калініченко. – К. : НАУ, 2006. – 104 с.

14. Калініченко О. В. Мистецький проект. Додаток // Музичне мистецтво (Мистецтво) : [підруч. для 8 кл. загальноосвт. навч. закл.] / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, О. В. Калініченко, Н. В. Очеретяна ; за заг. ред. Л. М. Масол. – К. : Генеза, 2008. – С. 163–185.

Програми

15. Калініченко О. В. Мистецтво та основи дизайну / О. В. Калініченко, Н. П. Муранова // Програми спецкурсів для загальноосвітніх навчальних закладів (10–11 класи). – К. : НАУ, 2004. – С. 23–29.

16. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів „Мистецтво (5–8 класи)” / [Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, О. В. Калініченко та ін.]. – К. : Перун, 2005. – № 4. – С. 122–159.

17. Калініченко О. В. Навчальні програми з дисципліни „Композиція” / О. В. Калініченко. – К. : НАУ, 2006. – 56 с.

18. Калініченко О. В. Програма навчальної дисципліни „Композиція” для підготовчих курсів вищих навчальних закладів / О. В. Калініченко. – К. : НАУ, 2007. – 32 с.

19. Калініченко О. Композиція, 10 – 12 класи / О. Калініченко // Програми з профільних предметів для спеціалізованих загальноосвітніх шкіл художнього профілю / [упоряд. О. В. Корнілова, О. В. Гайдамака]. – Х. : Ранок, 2009. – С. 124–143.

20. Калініченко О. Програма курсу за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів „Візуальне мистецтво ХХ ст.” (8 кл.) / О. Калініченко, Н. Очеретяна // Мистецтво та освіта. – 2010. – № 4. – С. 53–55.

Методичні рекомендації

21. Калініченко О. В. Композиція : [методичні рекомендації до опінування навчальних досягнень слухачів підготовчих курсів] / О. В. Калініченко. – К. : НАУ, 2007. – 40 с.

22. Калініченко О. В. Композиція : [методичні рекомендації до виконання домашніх завдань та контрольних робіт для слухачів підготовчих курсів] / О. В. Калініченко. – К. : Видавництво Національного авіаційного університету „НАУ-друк”, 2008. – 44 с.

23. Калініченко О. В. Дизайн і реклама у сучасній культурі / О. В. Калініченко // Художня культура. 9 кл.: тематичні розробки уроків / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака – Х.: Ранок, 2009. – С. 290–301. – (Серія „Майстер клас”).

АНОТАЦІЇ

Калініченко О. В. Методика навчання композиції старшокласників у допрофесійній художній освіті. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – „Теорія та методика навчання (образотворче мистецтво)”. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертації розглянуто роль та значення допрофесійної художньої освіти як ланки у системі безперервної освіти в Україні. Узагальнення наукових досліджень дало можливість визначити сутність поняття „допрофесійна художня освіта” та уточнити сутність поняття „композиція”. Визначено критерії (мотиваційний,

когнітивний, діяльнісно-творчий) та показники навчальних досягнень старшокласників з композиції у допрофесійній художній освіті. Науково обґрунтовано зміст навчальної програми з дисципліни „Композиція” та розроблено навчально-методичний комплекс, який складається з навчальної програми; посібника; комплектів дидактичних та діагностичних (тестових) завдань і вправ; методичних рекомендацій.

Методику навчання композиції розроблено з урахуванням психологічних особливостей старшокласників у період художнього професійного самовизначення. Специфіка методики полягає у домінуванні завдань, які поєднують дидактичні, діагностичні та контрольно-оцінювальні функції, та спрямовані на практичну художньо-творчу самореалізацію. Відповідно до особливостей допрофесійної художньої освіти методика навчання композиції складається із взаємопов'язаних етапів: мотиваційно-змістового; діагностично-тренувального; діяльнісно-творчого; контрольно-оцінювального. Логічно зумовлена етапність методики, застосування та взаємодія пріоритетних та інших методів упродовж кожного етапу інтенсифікують процес навчання композиції старшокласників, що забезпечує реалізацію завдань допрофесійної художньої освіти.

Ключові слова: методика навчання композиції, допрофесійна художня освіта, старшокласники, тестові завдання і вправи.

Калиниченко Е. В. Методика обучения композиции старшеклассников в допрофессиональном художественном образовании. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – „Теория и методика обучения (изобразительное искусство)”. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации рассмотрена роль и значение допрофессионального художественного образования как звена в системе непрерывного образования в Украине. Обобщение научных исследований позволило дать определение понятия "допрофессиональное художественное образование" и уточнить сущность понятия "композиция". Эффективность внедрения разработанной методики обучения композиции старшеклассников повышается при таких педагогических условиях: 1) признание ученика субъектом педагогического взаимодействия и учет его индивидуальных способностей, что обеспечит положительную динамику художественного развития и формирования композиционных умений; 2) направление содержания и методов обучения композиции в допрофессиональном художественном образовании на формирование творческой личности ученика, развитие умений находить оригинальные пути решения проблемных композиционных задач, 3) активизация профессиональной направленности обучения композиции в допрофессиональном образовании.

Определены критерии (мотивационный, когнитивный, деятельно-творческий) и показатели уровней учебных достижений старшеклассников по композиции. Методика обучения композиции разработана с учетом психологического развития старшеклассников в период профессионального самоопределения. Научно обосновано и структурировано содержание учебной программы по дисциплине

"Композиция" для старшекласников, которая учитывает специфику допрофессионального художественного образования.

Специфика разработанной методики обучения композиции старшекласников заключается в доминировании заданий, которые объединяют дидактические, диагностические и контрольно-оценочные функции, и направлены на профессиональную ориентацию и практическую художественно-творческую самореализацию учащихся. В соответствии с особенностями допрофессионального художественного образования методика обучения композиции состоит из взаимосвязанных этапов: мотивационно-смыслового; диагностическо-тренировочного; деятельно-творческого; контрольно-оценочного. Логично обусловленная этапность методики, применение и взаимодействие приоритетных и дополнительных методов на протяжении каждого этапа интенсифицируют процесс обучения композиции старшекласников, что обеспечивает реализацию задач допрофессионального художественного образования.

Подготовлен учебно-методический комплекс к дисциплине «Композиция», который состоит из учебной программы; пособия; комплектов дидактических заданий и упражнений; диагностических тестовых заданий и упражнений; методических рекомендаций по выполнению домашних и контрольных работ, а также по оцениванию учебных достижений по композиции.

Разработанная методика обучения композиции старшекласников экспериментально внедрена и доказала свою эффективность. Анализ полученных данных позволяет сделать вывод о наличии четко выраженной тенденции к повышению уровня знаний по композиции старшекласников экспериментальной группы по всем разработанными критериями. Высокий уровень учебных достижений по композиции за мотивационным критерием показали 47,00 % респондентов экспериментальной группы и 34,50 % контрольной; за когнитивным критерием эти значения соответственно составили 40,09 % и 28,48 %; за деятельно-творческим 15,44 % и 9,08 %.

Результаты исследования выявили позитивную динамику изменений после проведения формирующего эксперимента: ученики экспериментальной группы в среднем повысили уровень учебных достижений по композиции на 16,51 %, а контрольной – на 9,37 %, что свидетельствует об эффективности разработанной методики обучения композиции старшекласников в допрофессиональном художественном образовании.

Старшекласники экспериментальной группы проявили значительную заинтересованность художественно-творческой деятельностью, приобрели глубокие знания по композиции, научились выявлять особенности композиционного построения художественных произведений и создавать собственные оригинальные композиции, что содействовало их самовыражению и профессиональному самоопределению. Это подтверждает эффективность разработанной методики обучения старшекласников композиции в допрофессиональном художественном образовании.

Ключевые слова: методика обучения композиции, допрофессиональное художественное образование, старшекласники, тестовые задания и упражнения.

Kalinichenko O.V. Methods of teaching composition in high school pre-professional art education. - Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.02 – "The theory and methodology of teaching (fine arts)". – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The thesis examined the role and importance of pre-professional art education as a link in the system of continuous education in Ukraine. Generalization of research allowed to define the essence of the concept of "pre-professional art education and to clarify the essence of the concept of" composition ". There defined criteria (motivational, cognitive, and creative and active) and indicators of educational progress of high school students in the composition in pre-professional education. Scientifically proved content of the curriculum for the discipline "Composition" and developed methodical complex consisting of the curriculum; textbook; teaching kits and diagnostic (test) tasks and exercises; guidelines.

Methods of teaching composition is developed to meet the psychological features of high school students in the period of artistic professional self-determination. Specifics of the method consists in the domination of the tasks that combine didactic, diagnostic, test and evaluation functions, and are aimed at practical artistic and creative self-realization. According to the features of pre-professional art education methods of teaching composition consist of interrelated stages: motivational and meaningful; diagnostic and training, active and creative, control and evaluative. Logically organised phasing technique, application and interaction of priority and other methods for each stage intensify the process of learning composition by high school students, ensures the implementation of the tasks of pre-professional art education.

Key words: methods of teaching composition, pre-professional art education, high school students, diagnostic tests and exercises.

Підп. до друку 10.03.2011. Формат 60×84/16. Папір офс.

Офс. друк. арк. 1,16. Обл.-вид. арк. 1,25.

Тираж 100 пр. Замовлення № 47-1.

Видавець і виготовлювач

видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друку»

03680, Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002

